

**КРЕДИТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ОБСЛУГОВУЮЧИХ КООПЕРАТИВІВ В УКРАЇНІ:
СТАН І ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ**

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
Міністерство освіти й науки України,
кафедра фінансів,
76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57,
тел.: 0342596176,
факс: 0342231574,
e-mail: kfin@pu.if.ua

Анотація. У статті досліджено проблеми кредитного забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні...
Білий М.М. Кредитне забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні...
подарських обслуговуючих кооперативів. Розкрито основні шляхи вдосконалення системи кредитування агрокооперативів у вітчизняних умовах.

Ключові слова: сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, кредитне забезпечення, кредитна кооперативна система.

Annotation. In the article explore the problems of credit providing of agricultural service cooperatives. The basic ways of improvement of the system of crediting of agricultural cooperatives are exposed in domestic terms.

Key words: agricultural cooperatives, credit providing, credit cooperative system.

Вступ. Організація ефективного процесу фінансового забезпечення будь-якого суб'єкта господарювання передбачає виконання двох взаємозумовлених і взаємопов'язаних завдань. По-перше, потрібно визначити необхідний обсяг і склад фінансових ресурсів у межах запланованого обсягу діяльності. Суть другого завдання полягає в пошуку відповідних джерел фінансових ресурсів та оптимізації їхньої структури. На перших етапах функціонування підприємства конкретний склад його фінансових ресурсів перебуває в тісній залежності від переліку доступних йому джерел фінансових ресурсів. Ураховуючи те, що саме в такій ситуації знаходиться переважна більшість функціонуючих сільськогосподарських обслуговуючих агрокооперативів в Україні, більш доцільно на сучасному етапі розвитку зосереджувати увагу саме на пошуку додаткових джерел фінансування їх діяльності. Важливою складовою фінансового забезпечення суб'єктів господарювання є використання в їх діяльності зовнішніх джерел фінансових ресурсів, зокрема кредитних ресурсів.

Специфікою фінансового забезпечення діяльності обслуговуючих кооперативів є те, що основним джерелом формування їхніх фінансових ресурсів є власні кошти, зокрема пайові внески членів кооперативу. При цьому головне призначення таких внесків – забезпечення інвестиційних витрат кооперативу. За цих умов кредитні ресурси залучаються обслуговуючими кооперативами, головним чином, з метою фінансування своїх поточних витрат (наприклад, на закупку палива, запчастин, хімікатів та ін.). І тільки невеликі їх обсяги – за недостатності пайового чи іншого власного капіталу – використовуються кооперативами на розширення своєї діяльності.

Постановка завдання. Сучасний стан розвитку вітчизняного аграрного сектора характеризується наявністю великої кількості дрібних сільськогосподарських товаро-

виробників, до яких належить і переважна більшість обслуговуючих агрокооперативів, що потребують кредитних ресурсів для забезпечення своєї господарської діяльності. Проте банки як основні кредитори не зацікавлені у фінансуванні виробників сільськогосподарської продукції, вважаючи більш привабливою сферу послуг, торгівлі та інші швидкоокупні галузі діяльності. Як наслідок, доступ вітчизняних агрокооперативів до банківських кредитів є суттєво обмеженим або практично неможливим. Метою статті є дослідження стану системи кредитного забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні, а також розробка напрямів його покращення.

Результати. Аналізуючи можливості доступу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів до ринку кредитних ресурсів у національних умовах, варто врахувати закономірності становлення й розвитку кредитних відносин в аграрному секторі економіки України загалом.

Серед основних ознак, які відображають особливості кредитування аграрного сектора в Україні протягом останніх років, виділимо такі:

- відносно високий розмір відсоткових ставок на кредитні ресурси. Для їх покриття рівень рентабельності повинен був становити не менше 18%, у той час як, за даними Держкомстату України, цей показник для сільськогосподарських товаровиробників протягом 2002–2008 років становив у середньому 9,5%;
- складні умови отримання кредитів сільськогосподарськими товаровиробниками внаслідок нерозвиненості аграрної іпотеки, відсутності достатніх обсягів заставного майна, а також низької привабливості для кредиторів більшості аграріїв;
- недосконалість наявної системи кредитування аграрного сектора внаслідок нерівноваги та доступу окремих видів позичальників до кредитів. Так, на сучасному етапі головними реципієнтами кредитних ресурсів в аграрному секторі, у тому числі з державного та місцевого бюджетів, є середні й великі підприємства, які в змозі забезпечити отримані кредити заставним майном і вчасно покрити витрати, пов'язані з їхнім обслуговуванням. У той самий час дрібні сільськогосподарські виробники (більше 80% від загалу), виробляючи до 75% валової продукції сільського господарства, не мають можливості залучати банківські та інші види кредитних ресурсів [1].

Отже, слід констатувати, що в Україні за роки незалежності склалася практика кредитування, яка є дискримінаційною стосовно більшості сільськогосподарських товаровиробників, яких кредитори за всіх інших рівних умов не сприймають як потенційних позичальників.

Дещо покращила цю ситуацію участь держави в системі кредитного забезпечення аграрного сектора економіки. Унаслідок списання та пролонгації заборгованості вітчизняних аграріїв, інших заходів макроекономічної стабілізації протягом 2001–2007 років в Україні спостерігалася поживлення кредитування АПК, у тому числі сільськогосподарських товаровиробників. За даними Міністерства аграрної політики України, з кожним роком, починаючи з 2000-го, збільшувалися обсяги виданих кредитів підприємствам АПК. Зокрема, у 2007 році таких кредитів було видано на загальну суму 11,5 млрд грн, у тому числі сільськогосподарським підприємствам – 9,4 млрд грн [2].

Збільшення обсягів наданих кредитів аграріям відбулося в результаті цілеспрямованої політики держави у сфері кредитування підприємств АПК за допомогою використання низки цільових бюджетних програм. Кардинальні зміни в кредитному забезпеченні сільського господарства було започатковано запровадженням урядової програми часткової компенсації ставки за кредитами банків сільськогосподарським та іншим аграрним підприємствам [3]. Так, у 2007 році з державного бюджету на згадані цілі було виділено коштів на суму 607,2 млн грн, що в 4,5 раза більше від суми 2001

року (135 млн грн).

Отримали можливість скористатися перевагами згаданої бюджетної програми й сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи. Зокрема, схему надання часткової компенсації відсоткової ставки з державного бюджету за банківськими кредитами,

Білий М.М. Кредитне забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні...

наданими сільськогосподарським товаровиробникам, на прикладі обслуговуючого агрокооперативу зображено на рис. 1.

Програма фінансування здешевлення кредитів сприяла суттєвому поліпшенню динаміки кредитних надходжень в аграрний сектор економіки України. Протягом 2001–2007 років відбулася стабілізація частки пільгових кредитів на рівні 73–80% з незначними коливаннями за роками. У межах указанного періоду зафіксовано постійне збільшення кількості сільськогосподарських товаровиробників, які скористалися пільговими кредитами (з 4187 од. у 2001 р. до 13400 од. у 2007 р.), зросла також середня сума кредиту, наданого одному позичальнику (з 195,4 тис. грн до 641,8 тис. грн) [4, с.98]. Продовжилося зростання обсягів кредитування національного аграрного сектора й у 2008 році, за оперативними даними Міністерства аграрної політики України, підприємства АПК залучили 16,6 млрд грн кредитних ресурсів [5]. Проте початок світової фінансової кризи призупинив ці процеси. На сьогодні більшість банків припинили або суттєво зменшили обсяги кредитування навіть за вже раніше відкритими кредитними лініями. Упродовж останніх років спостерігається зростання ставок за кредитами, здійснюються із затримками платежі. Як наслідок, постає питання пролонгації більшості виданих кредитів.

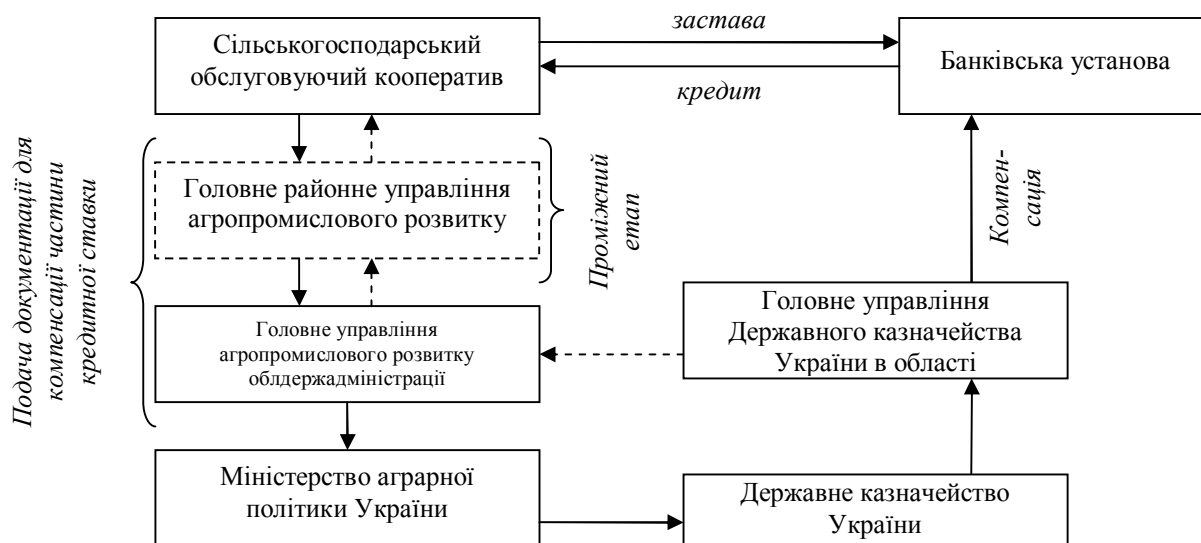

Рис. 1. Схема компенсації відсоткової ставки з державного бюджету сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам

Поряд з тим у результаті порівняння умов надання часткової компенсації відсоткової ставки за банківськими кредитами для СОК і решти сільськогосподарських підприємств встановлено, що обслуговуючі кооперативи протягом часу дії програми не володіли належними стимулами до співпраці з фінансово-кредитними установами.

Зокрема, уперше механізм часткової компенсації впродовж року ставки за кредитами банків було закріплено постановою Кабінету Міністрів України №398, “Про додаткові заходи щодо кредитування комплексу сільськогосподарських робіт” від 25 лютого 2000 року, згідно з якою пільгові кредити надавалися сільськогосподарсь-

ким товаровиробникам (позичальникам), у тому числі кооперативам, для проведення польових робіт за наявності в них гарантованих умов для погашення таких кредитів. Окрім того, аграрії також мали змогу використовувати частину отриманих коштів для оплати послуг зі страхування й нотаріуса, які надаються позичальнику в процесі підписання ним кредитного договору. Однак перевагами вказаної постанови змогли скористатися не всі види обслуговуючих агрокооперативів. Її дія поширювалася лише на заготівельно-збутові (маркетингові) кооперативи.

Починаючи з 2001 року обслуговуючі кооперативи взагалі було виключено з переліку прямих учасників пільгового кредитування. Надалі кооперативи-позичальники повинні були доводити керівництву обласних чи районних управлінь агропромислового розвитку свою приналежність до “інших підприємств АПК” чи “підприємств споживчої кооперації”. Зрозуміло, що така процедура вимагала додаткових зусиль з боку керівництва СОК і не завжди закінчувалась успішно.

Лише з 2008 року перелік напрямів кредитування, які дозволяють отримувати компенсацію безпосередньо сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам, доповнено середньо- та довгостроковими (терміном до 60 місяців) кредитами виключно для будівництва та реконструкції виробничих об'єктів і закупівлі технологічного обладнання.

Більше того, як показано на рис. 2, лише у 2000 і 2007–2008 роках часткові компенсації відсоткових ставок у національній валюті для сільськогосподарських підприємств та інших підприємств АПК були однаковими. Протягом решти років обслуговуючі агрокооперативи знаходились у відносно гірших умовах.

Рис. 2. Динаміка величини часткової компенсації відсоткових ставок щодо короткострокових банківських кредитів для аграріїв у 2000–2008 роках, %

Джерело: власні розрахунки автора на основі даних Міністерства аграрної політики та НБУ.

Зменшує можливості обслуговуючих агрокооперативів скористатися перевагами часткової компенсації й процедура конкурсного відбору позичальників на здешевлення кредитів. До недавнього часу існувала низка критеріїв щодо надання переваг під час проведення конкурсу певним категоріям позичальників (наприклад, відсутність у позичальника заборгованості з виплати заробітної плати чи перед бюджетом, застрахований урожай, короткий термін кредиту та ін.).

Вітчизняні науковці та практики відмічають і ряд інших недоліків, які не дають

можливості аграріям, у тому числі обслуговуючим кооперативам, повною мірою скористатися перевагами пільгового кредитування. Серед них:

- відмова у включенні до переліку потенційних позичальників збиткових підприємств;
- неможливість отримання кредиту новоствореними підприємствами через відсутність у них кредитної історії, яка вимагається, і високі заставні вимоги за кредитом [6, с.50];
- громіздка процедура оформлення пільгових кредитів, яка передбачає залучення значної кількості учасників. Як вихід, окремими науковцями пропонується змінити схему кредитування, згідно з якою компенсації будуть надаватися не банкам, а безпосередньо сільськогосподарським товаровиробникам [7, с.10];
- встановлення верхньої межі відсоткових ставок за пільговими кредитами.

Однак, незважаючи на ці та інші недоліки, варто наголосити на необхідності подальшого розвитку такої форми фінансової підтримки з боку держави для вітчизняних аграріїв. Адже її відсутність не тільки напряму, але й опосередковано збільшує вартість кредитних ресурсів для будь-якого сільськогосподарського товаровиробника. Справа в тому, що під час оцінки привабливості таких позичальників банк, як правило, урахує

Білий М.М. Кредитне забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні...

можливості отримання ними часткової компенсації відсоткової ставки з бюджету, що, у свою чергу, зменшує ризикованість кредитної операції.

Загалом малі обсяги банківського кредитування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні зумовлені не тільки особливостями фінансово-кредитної політики держави, але й відсутністю в кредитних установ чіткої стратегії взаємовідносин із кооперативами як “специфічного” виду позичальників.

Як відомо, у процесі процедури кредитування обов’язковим етапом прийняття рішення кредитором про надання позичальникові кредиту є оцінка його кредитоспроможності. А головним критерієм для видачі кредиту будь-якому господарюючому суб’єкту є позитивний висновок щодо його кредитоспроможності.

Водночас в Україні відсутня окрема методика оцінки кредитоспроможності СОК. На сучасному етапі розвитку ефективність діяльності різних видів аграрних підприємств оцінюється з використанням ідентичних методів оцінки й однакового нормативно-правового забезпечення без урахування галузевих особливостей діяльності.

Певні труднощі в процесі оцінки кредитоспроможності СОК створює неприбутковий статус останніх. Справа в тому, що, як правило, неприбутковість діяльності позичальника сприймається більшістю кредиторів як фактор неефективності його діяльності. Як наслідок вважається, що кредитний супровід такої діяльності є достатньо ризикованим, оскільки за всіх інших рівних умов основою обґрунтування кредитоспроможності позичальника є його здатність знайти джерела для погашення кредиту, головним серед яких є прибуток.

Однак відсутність прибутку в обслуговуючих агрокооперативах не означає, що діяльність таких суб’єктів господарювання є неефективною. Навпаки, неприбуткова діяльність кооперативів згаданого типу є основним способом їх функціонування. Адже лише таким чином обслуговуючі кооперативи зможуть надавати послуги своїм членам-клієнтам за ціною, максимально наближеною до собівартості, при здійсненні останніми (клієнтами-власниками) функцій управління та контролю.

Таким чином, кредитоспроможність сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів слід оцінювати не через одержання чи нарощування ними власного прибутку, а за ефективністю їх роботи в досягненні основної мети свого створення – якісного рівня та мінімально можливої вартості надаваних послуг своїм членам.

У свою чергу, обслуговуючі агрокооперативи з метою отримання кредиту мають

чітко вказати у своїх бізнес-планах джерела його повернення та сплати відсотків. Зрозуміло, що ці джерела знаходитимуться в складі поточних і капітальних витрат кооперативу, а не в складі прибутку, як це класично передбачається при обґрунтуванні кредитних заявок для підприємницьких структур. Отже, якщо СОК прагнуть отримати доступ до банківських кредитів, вони повинні вміти не тільки обґрунтувати свої потреби, але й довести свою здатність адекватно оцінювати всі аспекти використання кредитних ресурсів [8, с.121–126].

Серед основних аргументів, що висуваються фінансово-кредитними установами в обґрунтування своєї незацікавленості в розробці спеціальних кредитних продуктів для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та їх членів, є, по-перше, висока вартість операційних витрат банків завдяки незначному обсягу послуг, що надаються таким позичальникам. По-друге, чималий ступінь ризикованості агробізнесу в Україні. За підрахунками фахівців, близько 50% ризиків агробізнесу в національних умовах зосереджено у сфері інфраструктури, основними серед яких є: низький рівень інформаційного забезпечення галузі; відсутність реєстру кредитних історій; низькі можливості страхування від цінових ризиків у разі різких стрибків цін на сільськогосподарську продукцію; недосконалість системи страхування природно-кліматичних ризиків [9, с.38–40]. Не сприяє налагодженню стабільних взаємовідносин банків із позичальниками – сільськогосподарськими товаровиробниками й нерозвиненість системи пере-страхування аграрних кредитів. У кінцевому підсумку відсутність низки превентивних заходів викликає зростання вартості кредитних ресурсів банків. Як наслідок, власники ОСГ узагалі не розглядаються ними як потенційні позичальники.

За таких умов, як показує світовий досвід, завжди з'являються відносно невеликі фінансово-кредитні установи, які швидко та вправно заповнюють “прогалини” незадоволеного попиту на дешеві кредитні ресурси з вигодою для себе й для своїх численних, але не дуже заможних клієнтів. Такими мобільними та гнучкими фінансовими організаціями в усьому світі традиційно виступають кредитні кооперативи чи спілки як різновид фінансових кооперативів.

Однак на шляху налагодження співпраці обслуговуючих кооперативів із кредитними спілками існує одна важлива перепона. Справа в тому, що Закон України “Про кредитні спілки” обмежує базу потенційних членів кредитної спілки фізичними особами та профспілками. Таким чином, будучи за своїм статусом юридичними особами обслуговуючі кооперативи не мають законодавчих підстав бути членами кредитних спілок, у тому числі в сільській місцевості.

Поряд з тим, як відомо, обслуговуючі кооперативи й кредитні спілки є двома сторонами однієї медалі – організаційними формами кооперативних організацій. Працюючи в різних сферах економічної діяльності, як ті, так й інші нероздільно покликані служити одній меті – сприяти добробуту своїх членів за допомогою спільних зусиль. Зважаючи на це, перспективним напрямом співпраці між кредитними спілками й обслуговуючими агрокооперативами може бути створення відділень кредитних спілок на базі таких кооперативів, реалізація спільних проектів з розвитку інфраструктури села, сільськогосподарського виробництва, розробка нових продуктів з урахуванням потреб кооперативів. Кредитні спілки можуть допомагати аграрним кооператорам у підготовці обґрунтованих бізнес-планів, виступати гарантами кредитоспроможності кооперативів-позичальників та ін.

Водночас уже сьогодні нагальною є потреба створення такої кредитної системи, яка б задовольняла потреби аграріїв у доступних (при можливості дешевих) кредитах. Тоді національні товаровиробники матимуть доступ до надійного джерела кредитів за відсотковими ставками, які є типовими для країн із ринковою економікою. Важливим чинником наближення аграріїв до описаних фінансово-кредитних продуктів є надання

останніх на кооперативних засадах. Головним інститутом вирішення цієї проблеми в національних умовах, на думку вітчизняних економістів, є створення системи аграрних кооперативних банків [10, с.82–89]. Особливістю кооперативних банків є те, що серед їхніх власників основну масу становлять ті, хто сам користується послугами цих фінансових установ. Як наслідок, кооперативні банки повинні дотримуватися кооперативних принципів у своїй діяльності, тобто мати відповідну організаційну структуру, здійснювати демократичне управління, провадити адекватну фінансову політику тощо.

У країнах Західної Європи сектор кооперативних банків відіграє істотну роль. Так, на частку кооперативних установ припадає майже половина ринку депозитів у Нідерландах, третина банківських депозитів у Франції, Австрії та Фінляндії. Дещо нижчими є відповідні частки ринків кредитних ресурсів, які займають кооперативні банки цих країн. Сукупні активи таких банків у країнах ЄС складають 5150,2 млрд євро, сукупні депозити – 2689,3 млрд євро, а сума виданих ними кредитів – 2741,2 млрд євро. У середньому по країнах Європейського Союзу частка кооперативних банків і ощадних кас на банківському ринку депозитів становить 21%, на ринку кредитів – 18%.

В Україні можливість створення кооперативних банків передбачено Законом України “Про банки і банківську діяльність” (ст. 8) [11]. Згідно зі згаданим Законом національна система кооперативних банків повинна складатися з двох рівнів: мережі

Білий М.М. Кредитне забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні...

місцевих (регіональних) кооперативних банків, створених за принципом територіальності, і центрального кооперативного банку. У той самий час досі не розроблено чіткої схеми функціонування цієї системи в національних умовах. Не уточнено, хто має право бути членами цих банків, у яких взаємовідносинах перебуватимуть із ними функціонуючі кредитні спілки. У результаті сільськогосподарські товаровиробники позбавлені можливостей скористатися перевагами кредитної кооперації, яка довела здатність служити їм на користь багаторічним успішним досвідом своєї діяльності у світі.

З метою усунення вказаних проблем у рамках дослідження запропоновано створити кооперативну кредитну систему в аграрному секторі економіки України, яка б складалася з трьох рівнів:

1) кредитні спілки й кредитні кооперативи, основною функцією яких повинно стати надання своїм членам – сільськогосподарським товаровиробникам фінансових і супутніх з ними послуг;

2) регіональні (обласні) асоціації кредитних спілок і кооперативні банки, які шляхом концентрації фінансових ресурсів зможуть забезпечити більш ефективне функціонування низових кооперативних установ;

3) центральний кооперативний банк, якому пропонується роль регулятора описаної кредитної системи на національному рівні.

Для створення та розбудови запропонованої кооперативної кредитної системи в аграрному секторі економіки України необхідно здійснити такі заходи:

1. Забезпечити нормативно-правові передумови створення та розвитку кооперативних інституцій усіх рівнів кооперативної кредитної системи шляхом підготовки та прийняття законопроектів про внесення змін до діючих законів, які регулюють діяльність фінансових установ в Україні.

2. Розробити механізм формування та підтримки розвитку діяльності установ першого рівня кооперативної кредитної системи шляхом законодавчого розширення спектра надаваних послуг кредитними спілками, а також розроблення механізму створення та функціонування кредитних кооперативів.

3. Забезпечити створення місцевих кооперативних банків, засновниками яких повинні стати кредитні кооперативи та спілки, обслуговуючі агрокооперативи та інші суб'єкти господарювання в сільському господарстві. У рамках цього кроку необхід-

ними є створення державою сприятливих умов для формування пайового капіталу членами кооперативних банків.

На думку вітчизняних науковців, кооперативні банки можуть бути засновані при активній державній підтримці за двома схемами: а) держава частково вносить статутний капітал регіональних кооперативних банків, а низові кооперативні кредитні організації (кредитні спілки або кредитні кооперативи) беруть на себе зобов'язання викупити в держави її частку в статутному капіталі кооперативних банків протягом 10–20 років; б) держава надає низовим кооперативним організаціям цільовий довгостроковий (10–20 років) безвідсотковий кредит на внесення паю у створення обласного кооперативного банку.

4. На державному рівні сприяти заснуванню центрального кооперативного банку України, що передбачає створення відповідних нормативно-правових і фінансово-економічних передумов.

Висновки. У результаті дослідження системи кредитного забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні встановлено, що згаданий тип кооперативів практично позбавлений можливостей залучення у свою діяльність зовнішніх фінансових ресурсів. Основними причинами такої ситуації є: дискримінаційна політика держави у сфері кредитування відносно дрібних сільськогосподарських товаровиробників; відсутність окремої методики оцінки кредитоспроможності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, яка б урахувала специфіку їхньої діяльності; відсутність повноцінного доступу кооперативів до бюджетного кредитування; неврегульованість законодавства щодо діяльності кредитних спілок, унаслідок чого останні позбавлені можливостей надавати кредити юридичним особам.

Ураховуючи це, нагальною є потреба створення такої кредитної системи, яка б задовольняла потреби аграріїв у максимально дешевих фінансових ресурсах. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є запровадження системи кредитування на кооперативних засадах.

Запропоновані в статті заходи розбудови кооперативної кредитної системи повинні стати базою для подальшого розвитку того, що вже є в Україні й успішно працює протягом багатьох років. Водночас з їхньою успішною реалізацією система кредитної кооперації в Україні зможе функціонувати більш стабільно й надійно з можливістю виходу на вищий рівень своєї організації. У свою чергу, кооперативна кредитна система буде лише позитивно впливати на розвиток фінансового забезпечення вітчизняних сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

1. Гончаренко В. В. Кредитная кооперация: построим новую финансовую инфраструктуру села [Электронный ресурс] / В. В. Гончаренко // Зеркало недели. – К. : Видавничий дім “ОСМОС”, 2006. – № 32 (611). – Режим доступу : <http://www.zn.ua/2000/2040/54301>.
2. Інформаційно-аналітичні матеріали до засідання громадської ради при Міністерстві аграрної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minagro.gov.ua/news/?pg=7682>. – Заголовок з екрана.
3. Про додаткові заходи щодо кредитування комплексу сільськогосподарських робіт : постанова № 398 від 25 лютого 2000 р. [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Законодавство України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=398-2000-%EF>.
4. Непочатенко О. О. Державна підтримка підприємств АПК через удосконалення системи кредитування / О. О. Непочатенко // Економіка АПК. – 2008. – № 8. – С. 95–100.
5. Стан кредитування підприємств агропромислового комплексу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minagro.gov.ua/page/?n=7273>. – Заголовок з екрану.
6. Малік М. Й. Фінансово-кредитний механізм у розвитку аграрного підприємництва / М. Й. Малік // Фінанси України. – 2004. – № 5. – С. 47–53.

7. Дем'яненко М. Я. Фінансові проблеми формування та розвитку аграрного ринку / М. Я. Дем'яненко // Доп. на Дев'ятих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 26–27 квітня 2007 року // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 4–13.
8. Кудінов А. С. Фінансові аспекти бізнес-плану сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу / А. С. Кудінов // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 10. – С. 121–126.
9. Козаченко Л. Формулювання “государство купит”, “государство поможет крестьянам” – они обманчивы / Л. Козаченко // Бизнес. – 2007. – № 9. – С. 38–40.
10. Гончаренко В. В. Створення кооперативної банківської системи для обслуговування аграрного сектора економіки / В. В. Гончаренко // Світ фінансів. – 2004. – Вип. 1. – Жовтень. – С. 82–89.
11. Про банки та банківську діяльність : закон № 2121-III від 7 грудня 2000 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Законодавство України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, зав. кафедри фінансів Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;

Кондур О.С. – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.